

ZBIRKA BRISAČ V POKRAJINSKEM MUZEJU ZA POMURJE V MURSKI SOBOTI

Vlasta Koren

Prekmurske brisače so doslej v naši strokovni literaturi neznane.

Zbirka brisač pri Pokrajinskem muzeju za Pomurje šteje po inventarni knjigi ter kartoteki muzejskih predmetov 25 predmetov. Doslej deponirani eksponati so iz ravénskega, goričkega in dólinskega dela Prekmurja. Zbrani so bili na terenu v letih od 1956 do 1962.

Zbirka brisač je po svojih eksponatih pisana, saj tudi dve brisači nista enaki. Brisače se razločujajo po ornamentiki, tkaničenju in vezenju, po izdelavi res in po raznovrstnosti platna.

Datacija. Eksponati so po svoji starosti izdelani v letih od 1880 do 1900. Najstarejši primer je star okoli 90 let.

Material. Brisače so izdelane iz lanenega, le tu in tam katera iz konopljenega platna. V ravninskem delu Prekmurja so lan že od najstarejših časov mnogo bolj gojili kot konopljo. Konopljo so namreč uporabljali za pletenje »vajeti« in za izdelovanje »ponjav«.

Platna je bilo v Prekmurju troje vrst:

1. »Zgrébeno platno«,
2. »nitno platno«,
3. »lénovo platno«.

Brisače so izdelane iz lénovega platna. Po kakovosti je lénovo platno dvojno: lénovo platno, pretkano s pavolo, in čisto lénovo platno.

Laneno, konopljinó ali polpavolnato platno na laneni osnovi se mora po tkanju obeliti. Platno so nekdam belili v keramično izdelani posodi »paru« z večkratnim prelivanjem luga. Par je izdelal prekmurski lončar. Danes belijo platno s polivanjem vode na soncu. Platno se razprostire pri potoku, obteži s kamni in se poliva, dokler ne izgubi svoje naravne barve, pobeli.

Tehnika izdelave. Po tehniki izdelave delimo brisače v dve skupini:

1. tkane,
2. vezene.

Prekmurske tkane brisače izdelujejo tkalci na statvah, »krosnah«. Izraz krosna se je ohranil še iz slovanske terminologije.¹

¹ Gavazzi, Milovan: Praslavenski tkalački stan i tkalačka daštica, Zbornik za Narodni život i običaje južnih Slavena, Zagreb 1928, str. 2.

Krosna so vodoravne oblike in sestavljena tako, da se lahko razložijo ali zopet sestavijo v času, ko se tke. Tke se običajno v zimskih mesecih, v poletnih mesecih so statve pospravljene.

V Motvarjavih se je ohranil pregovor, da se mlado dekle ne more poročiti, če ne zna tkati.

Pri brisačah z vtkanimi pasovi rdečih ali rjavih črt tke tkalec vzorec na pamet. Ozke vzorčaste pasove vtke na navadnih brisačah, za širše vzorce, širše bordure, pa tke na posebnih krosnah, ki so spredaj podaljšane, ker potrebuje prostor za vtikanje trstik. Tke po vzorcu, ki ga ima pred seboj. Teh vzorcev nima vsaka tkalka. Dedujejo se iz roda v rod, žene si vzorce med seboj izposojajo.

Širino blaga merijo po »pasmah« (Bratonci). Eno pasmo je določeno število niti. Eno pasmo je običajno 12 niti osnutka.²

Vmesna obarvana nit, ki jo tko, je lahko dveh vrst: »lenójka« ali »čéstina«, slabša, ki je iz jesenskega lanu (sejejo ga za ajdino). Čéstina ni tako močna kot lenójka. Po taknju obarvane niti v brisačo ločimo brisače, v katere je vtkana lanena nit, in brisače, v katerih je vtkana obarvana pavolnata nit. Vezene brisače so vezene s presežnim obodom, listi in polnina rož so polno vezeni. Vzorec je žena poprej narisala z ogljem, nato izvezla (Brezovci).

Vsaka brisača je imela rese, čeravno samo spuščene. Po resah na koncih brisače je žena pravzaprav ločila brisačo od drugih izdelkov iz domačega platna. Rese »ódláčke« (Goričko), »zabrnki« (Dolinsko), so izdelane na šest ali celo več načinov.

1. Najpreprostejši način je, da so na koncih spuščene;
2. spuščene in sukane z dvema nitkama;
3. navadno vozlane na tri, štiri vrste in sestavljajo celo borduro;
4. sukane in vezane s kvačkancem z navadnimi vozli, menjaje, deljeno;
5. rese po tri in tri v šope vezane, zavozlane in sukane;
6. vozlane v štirih vrstah in na koncih spuščene.

Ker so brisače praviloma nekdanj obešali čez drog in ker je platno ozko, je moralo biti sešito iz dveh delov. Starejše brisače so vse sešite s stičnim vbodom, rob pa imajo zarobljen z navadnim šivom. Nekatere brisače imajo v sredi, kjer so sešite, krasilni šiv, izdelan v tehniki enojne ali dvojne ribje kosti, ob straneh krasilnega šiva pa prešiti rob ali živ rob. Brisače z vtkanimi geometričnimi širšimi bordurami imajo v sredi kvačkan vložek, po obsegu tudi do 10 cm. Kvačkani vložek sestavlja ornament, sestavljen iz rombov. Pri brisačah, najdenih v vaseh madžarske manjšine, je med brisačo in kvačkano borduro, na katero so prikvačkane rese, vmesni pas ornamentalno ročno tkaničen in polno vezan.³

² Gavazzi, Milovan: Slavenske mjere za predivo i tkivo prema seksagezi — Slavia, časopis pro slovanskou filologii — O. Hujer a M. Murko R. III. Praga 1924-1925, str. 665.

³ Linchernova, A.: Výšivky Osveta-Martin, 1956.

Polje je razdeljeno na več manjših trikotnikov, v katerih je stiliziran cvet. Zastopanih je več tehnik vezenja: mrežasti obod, verižni obod, stebelni obod in ažur.^{3, 4} Brisače so likali z mango, obteženo z velikimi kamni, da je dobila tkanina gibčnost in lesk.

Opis. Brisače so navadno široke 66–70 cm, kar je običajna širina platna, ter dolge 1,42–2 m. Od pol centimetra do 10 cm roba imajo vezeno borduro v obliki 6–78 cm širokega pasu. Zarobljene so običajno iz treh strani z navadnim šivom, na eni strani pa imajo živ rob. Na koncih imajo brisače rese; brisače brez res opazimo le pri vezenih brisačah. Velikost res je 5–25 cm. Neornamentirane brisače imajo na koncih tudi do 25 cm široke rese. Prava stran brisače je običajno tako kot pri belokranjskih tista, ki je z vezeno močnejše pokrita in ima manj odprta polja.

Funkcija. Brisača je imela v Prekmurju predvsem dve funkciji:

- a) uporabno,
- b) dekorativno.

Uporabno je brisača rabila za brisanje posode. Ta brisača je bila vedno neornamentirana. Svojemu pravemu namenu pa so rabile brisače za brisanje obraza in rok. V te namene uporabljena brisača je visela na »brisačnjeku« (Brezovci), »törölkozó tarto« (Dobrovnik) v kuhinji. V premožnejših hišah je gospodinja obesila na brisačnjek v kuhinji bogato ornamentirano brisačo iz obeljenega platna, izdelano le v dekorativnem namenu.

Prekmurskemu »pozvačinu«, »zvaču«, ki vabi na poroko, visijo od hrbta, vratu, ledij brisače z bogatimi, širokimi bordurami in dolgimi resami. Tkana motivika je rdeče apotropejske barve. Kot dekorativna tkanina pa se uporablja za okras nad okni, vrati, na pohištvu.

Ornamentika. Ornamentiranost izhaja pri prekmurskih brisačah popolnoma iz funkcionalnosti. Organiziranje ornamenta na posameznih delih je odvisno od dekorativne funkcije brisače. Brisače so v najstarejših časih visele v sobah, vržene čez drog, ki je visel nad kmečko pečjo. Kasneje, ko ni bilo več črnih kuhinj, pa so visele v kuhinjah na brisačnjeku ali žeblju v kotu. Zato je brisača na obeh straneh na spodnjih robovih lepo vezena ali tkaničena. Razen z materialom in tehniko je estetska stran poudarjena v ornamentiki in barvi.

Ornamentiranje brisače je dvojno:

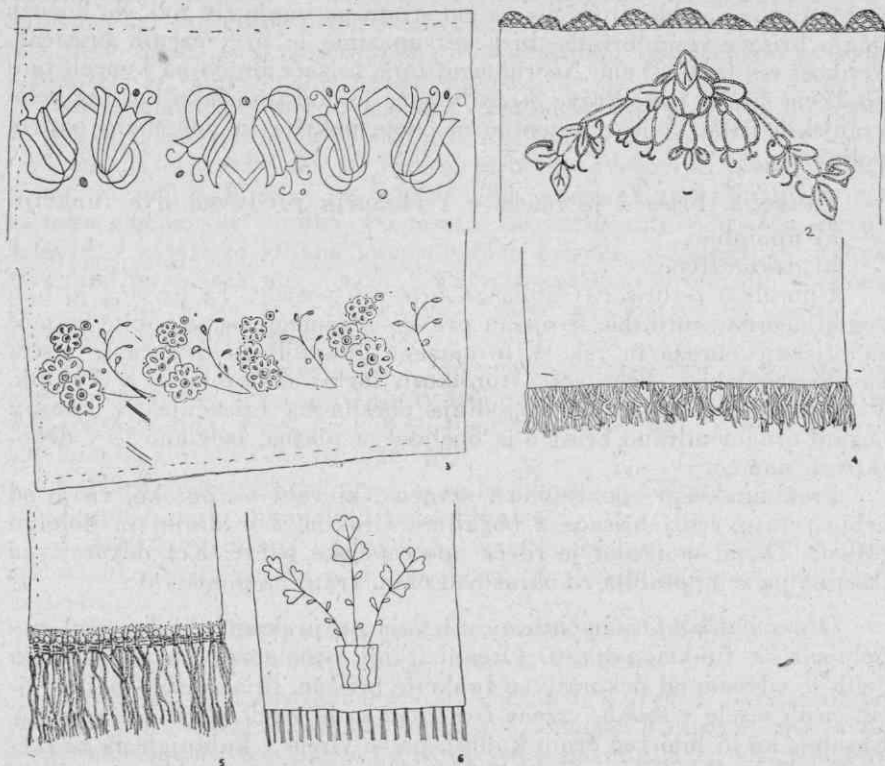
1. krašenje z vtakano borduro,
2. krašenje z vezeno ornamentiko.

Ornamentika tkanja je zaradi tehnike predvsem geometričnih oblik. Krašenje pri tkanju na statvah pa izhaja od najpreprostejše ornamentike — 10 do 20 črt sestavlja borduro. Često so te črte sestavljene v

⁴ Zorec, Črtomir: Od vlaknine do tkanine, Kranj 1947.

⁵ Lindtner, Viktor: Današnje tkanine, Ljubljana 1961.

presledkih gosto skupaj, da sestavljajo pasove, ali celo 10 cm široko borduro. Bordure so sestavljene tudi iz drobnih belih in rdečih kvadratov v vrstah, ki sestavljajo dvovrsten šahovski pas. Prav tako so zložene tudi iz stebričkov. Širše bordure so sestavljene iz geometričnega ornameta, kjer so polnila trikotniki, romb, romboid, kvadrat, rozeta. Pri takih brisačah s širokimi geometričnimi motivi često nastopajo cve-

- Sl. 1 (inv. št. E-10) *Brisača, Vučja Gomila, 75 let, dolžina 142 cm, širina 36 cm, ornament, lan, rese, stanje dobro*
- Sl. 2 (inv. št. E 101) *brisača, Kuzma, 80 let, dolžina 110 cm, širina 31 cm, ornament, lan, rese, stanje dobro*
- Sl. 3 (inv. št. E 72) *brisača, Vučja Gomila, 70 let, dolžina 144 cm, širina 35 cm, ornament, lan, rese, stanje dobro*
- Sl. 4 (inv. št. E 68) *Brisača, Kobilje, 80 let, dolžina 102 cm, širina 40 cm, grobi lan, rese, stanje dobro*
- Sl. 5 (inv. št. E 69) *Brisača, Lipovci, 90 let, dolžina 100 cm, širina 37 cm, lan, rese, stanje dobro*
- Sl. 6 (inv. št. E 80) *Brisača, Kobilje 85 let, dolžina 144, širina 24 cm, ornament, lan, rese, stanje dobro*

tlice, ptice, petelini, granatno jabolko, pavi, prilagojeni tekstilni tehniki tkanja.⁶

Prikvačkani vložki na koncih imajo v polnilu geometrično stilizirane cvetlice, polnjene z rdečo vezeno, ali pa rdeče polnjene ptice.

Motivika vezanih brisač je po kompoziciji dvojna. Na koncih brisače je v širini bordure s stiliziranimi cveticami oblike tulipana ali marjetice, ali nepravilnih cvetov z ovelimi listi, ali pa kompozicijsko izpolnjuje oba konca brisače v obliki vaze, cvetličnega lončka, iz katerega rastejo cvetlice.

Barve. Prevladuje rdeča barva, nekoliko kombinirana z modro. Tu in tam se opazi tudi rjava, svetlo modra in roza. Pri tanih brisačah prevladuje predvsem bela in rdeča barva. Druge barve se pojavljajo pri vezanih brisačah. Rdeča barva je bila od nekdaj zelo priljubljena.

Zaključek. V prekmurskih vaseh je tkalec moški, v vaseh z madžarsko manjšino pa se s tkalstvom vedno ukvarjajo ženske. V prekmurskih vaseh so bile brisače neornamentirane, iz lanenega platna, edini okras so imele rese, ki so bile včasih široke. Brisače, ki imajo rdeče vtkane široke geometrične bordure, so ohranjene in značilne za vasi madžarske manjšine v Prekmurju: Dobrovnik, Žitkovci, Kamovci, Genterovci, Radmožanci, Banuta, Mostje, Dolga vas, Kapca, Gaberje, Gornji in Dolnji Lakoš, Petišovci, Centiba, Dolina, Pince.

Brisače, ornamentirane z ozkimi bordurami (borduro sestavljajo le črte in pasovi manjših geometričnih likov, šahovsko polje), so znane na Goriškem, od Dobrovnika v vaseh ob madžarski meji: Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci, Domanjševci, Hodoš. Rastlinska ornamentika se kaže na vezanih brisačah v prekmurskih vaseh. V ornamentiki ponemajo celo secesijske vzorce.

Izpolnjevanje ornamenta, stiliziranje je odvisno od tehnike in okusa tkalke, ki od časa do časa spreminja ornament. Pri tanih brisačah je ornament linearen ali geometričen, pri vezanih naturalističen, vendar stiliziran. Glede na stilizacijo so naravne oblike vezene v pravilnejše ali konstruirane like samo s simetrično obliko. Barve so odvisne od skale barv, ki so jih imeli.

Brisače so izdelane iz konoplje ali lanu, pač po tem, katera rastlina se je v tistem kraju bolj gojila. Vtkani motivi ljubijo simetrijo, pasovi so v vodoravnih črtah, vendar v nekem zaporedju a-a-a-a ali a-b-a-b ali a-b-c-a-b-a. Motiv v ploskvi je podan simetrično, često je kompozicija enosmerna. Na statvah nastajajo tkaničeni vzorci z različno navleko osnove in z različnim pritiskanjem na osnovo. Ornamenti se širijo tudi z ženitvijo mlade neveste v drugo vas, kjer vpliva na druge ženske, da ornament prevzamejo.

⁶ K o k o l j Miroslav: Znaki prekmurskega tkaničenja, ČZN XXVII, 1932, str. 93.

Nedvomno je na umetniško ustvarjanje vzorcev vplivalo okolje, narava. Prekmurske žene so svoja okna na hišah krasile s cvetočimi lončki. Žena je v svojih motivih tudi uporabljala cvetlični lonček z rožo. Veselje in prazničnost se na ornamentiranih brisačah izraža z veselo, živo rdečo barvo, množino motivov, dragocenim materialom. Vsakdanjost pa se na ornamentiranih brisačah izraža v skromnejši ornamentiki, običajnejši, preprostejši tehniki.

Primerjava s sosednjimi kraji. Motivi se v Sloveniji snovno ujemajo z belokranjskimi motivi. Oblikovno se razločujejo v nadrobnostih: vmesna polja so npr. pri tkanju manj vidna, razvrstitev motivov, likov je bolj strnjena. Tehnika tkaničenja je enaka kot belokranjska.⁶ Prekmursko tkaničenje pozna le belo, rdečo barvo, belokranjsko tkaničenje pa še modro barvo. Tehnika tkaničenja, kjer črte in manjši geometrični liki sestavljajo borduro je enaka belokranjski. (Po primerjavi z brisačami, ki jih hrani Etnografski muzej v Ljubljani iz Bele krajine — inv. št. 500, 537 in 523.) Po primerjavi gradiva, ki ga hrani Etnografski muzej v Ljubljani iz vasi Bojanci in Marendolci (inv. št. 537 in 540) se je isti način tkanja ohranil tudi na jugu Bele krajine. Pri Hrvatih so vmesna polja med ornamenti (tako kakor pri ornamentiranju brisač madžarske manjšine v Prekmurju) pokrita, tako da skoraj ni videti platna, na katerem so ornamenti vezeni.⁸

Način vtkanja rdeče niti z motiviko šahovskega polja je znan tudi na brisačah v okolici Hrubá Vrbka na Češkem.⁹

V okolici Trnavý na Slovaškem je znan isti način tkanja v črtah, šahovskih poljih. Ornamenti so vtكاني na belo osnovo z rdečo nitjo.¹⁰

Brisače iz domačega platna z vtkanjo rdečo vezeno zasledimo tudi pri Madžarih.¹¹ V Somogyu in Tolni so tkalci skoraj v vsaki vasi tkali platno z rdečo ornamentiko.¹² Razvita je bila tehnika tkaničenja stebričkov in tehnika tkanja pasov. Naš glavni namen je bil predstaviti in opredeliti prekmurske brisače kot ljudsko vezeno. Navedeno delo pa narekuje še daljši študij, predvsem historične, tehnološke ter primerjalne poglobitve.

⁷ Račič, Božo: Domače tkalstvo v Beli krajini, Slovenski Etnograf III-IV, 1951.

⁸ Sič, Albert, Narodne vezene na Kranjskem — Ljubljana 1918.

⁹ Václavík, Anton — Orel, Jaroslav: Volkskunst und Gewerbe, Praga 1956, str. 28 (priloga L/II, c, d, Hrubá Vrbka 1870).

¹⁰ Slovenski ljudoví tekstil — tkaniny — vyšivky — čipky — kroje — Osveta — Martin 1957 str. 33.

¹¹ Bátky Zs. Györfy I. — Viski K., A magyarság néprajza I—IV. Budapest 1941 — 32.

¹² Csete, Balázs: faluról falura házról házra, Budapest, 1940, str. 53.